

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ЖАҲОН ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

ЖАҲОН ТАРИХИНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

мавзусидаги Республика миқёсидаги илмий-амалий анжуман

МАТЕРИАЛАРИ

БУХОРО – 2021

Илмий – амалий анжуман Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тасарруфидаги олий таълим ва илмий-тадқиқот муассасаларида 2021 йилдаги Республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий-техник анжуманлар режасига кўра Бухоро давлат университетидида 2021 йилнинг 8 октябр куни “**Жаҳон тарихининг долзарб муаммолари**” мавзусида Республика миқёсида илмий-амалий анжумани белгиланган тадбирларни амалга ошириш мақсадида ўтказилди.

МАСЪУЛ МУҲАРРИР:

Ҳайитов Ш.А. – БухДУ профессори, тарих фанлари доктори

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Бухоро давлат университети ректори,
иктисод фанлари доктори , профессор

О.Х.Ҳамидов

Тарих ва маданий мерос факультети декани в.в.б.

Ж.Р.Жўраев

Жаҳон тарихи кафедраси мудир, тарих
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

О.Р.Рашидов

Жаҳон тарихи кафедраси доценти,
тарих фанлари номзоди

К.Ж.Рахмонов

Жаҳон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси, (PhD)

М.З.Орзиев

Жаҳон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси, (PhD)

Б.Н.Ризаев

Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси, (PhD)

Ж.Ш.Ҳайитов

Тўплаб нашрга тайёрловчилар:

К.Ж.Рахмонов - Жаҳон тарихи кафедраси доценти,
тарих фанлари номзоди

Ш.М.Мирзоев - Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси

Илмий-амалий анжуман материалларида чоп этилаётган мақола ва тезислардаги матн, манба ва адабиётлар учун муаллифларнинг ўзлари масъулдирлар

БУХОРО АТРОФИДАГИ “КАНПИРАК ДЕВОРИ” ТАРИХИ ХУСУСИДА

Самадова Кимёнисо

*Бухоро тарихи йўналиши 3 курс талабаси
(Илмий раҳбар: Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси
т.ф.ф.д.(PhD) Аъзам Болтаев)*

Ўрта Осиёдаги аксарият шаҳарлар мудофаа деворлари билан ўралган. Шарқда шаҳарсозлик анъаналарига эътибор берадиган бўлсак, работлар шаҳар мақомини олиш учун албатта мудофаа девори билан ўралган бўлиши керак бўлган.

Шаҳарсозлик мажмуи – меъморчилик ва қурилиш бунёдкорлиги, жамиятнинг ижтимоий тизими ва ишлаб чиқариш кучларининг тараққиёт даражаси, маданияти, табиий иқлим шароитлари ва миллий ўзига хослиги билан белгиланади. Марказий Осиё шаҳарсозлик маданияти белгиларидан бири – шаҳарнинг қалъа ва дарвозаларга эга бўлиши билан ажралиб туради.

Аҳоли орасида мудофаа деворларини қуришга турли эҳтиёж ва сабаблар бўлган. Жумладан, шаҳарнинг шаҳристон қисмини рабод қисмидан ажратиш, шаҳар чегарасини белгилаш ва асосийси кўчманчи босқинчилардан ўзларини ҳимоя қилиш учун бунёд этилган. Шунингдек, шаҳар деворларидан ташқари воҳа атрофлари ҳам девор билан ўраб олинган.

Бухоро шаҳристонини илк ўрта асрлардаёқ ўзининг мудофаа девори ва дарвозаларига эга бўлган. Шунингдек, воҳадан ўтган қадимий мудофаа девори “Канпирак девори” ҳам кўчманчи халқларнинг тажовузидан сақланиш учун қурилган. Наршахийнинг ёзишича, “VIII асрда Халифа Махди замонида Хуросонга ҳоким қилиб тайинланган Абул Аббос бинни Фазл бинни Сулаймон ат Тусини табриклаш учун 782-йилда Мовароуннаҳрнинг ҳукмрон табақа вакиллари Марв шаҳрига унинг ҳузурига келганлар.

Хуросон ҳокими Бухоро воҳасидан келган аъёнлардан уларнинг мамлакатадаги аҳвол ҳақида сўраганда, улар воҳа аҳолиси атрофидаги кўчманчи турк қабилаларининг босқинчилик ҳужумларидан кўп талофат кўраётганидан шикоят қилган. Хуросон ҳокими бунга қарши қандай чора

кўриш лозимлигини сўраганда, шу ердаги Соғд подшоси Язид бинни Ғурак Соғднинг қадимги бир хотун подшоси замонида воҳа атрофи девор билан ўраб олинганлиги ва шундан сўнг Соғд аҳолиси кўчманчи турк қабиляларининг ҳужумларидан тинчиганлигини айтган. Шундан сўнг Хуросон ҳоқими Абул Аббос Тусига шу даврдаги Бухоро амири Муҳтадий ибн Ҳаммод ибн амир аз-Зухлийга Бухоро атрофини девор билан ўраб олишга рухсат берди ва девор 830-831 йилда Муҳаммад ибн Яҳё ибн Абдуллоҳ ибн Мансур ибн Ҳалжад ибн Вароқнинг даврида қуриб битказилди”³²⁵.

Наршахийнинг маълумотидан кўриниб турибдики, Бухоро атрофини Канпирак девори билан ўраб олиниши воҳанинг ўтроқ аҳолиси ва деҳқончилик билан шуғулланадиган ҳудудларини чорвадор-кўчманчи қабиляларнинг ҳужумидан сақлаш учун сабаб бўлган.

Канпир девор (Девори канпирак) атамаси Ўрта Осиёда деҳқончилик воҳаларини кўчманчилар ҳужумидан ҳимоя қилиш мақсадида барпо этилган мудофаа иншоотлари тизимини англатади. “Канпир девор” сўзининг маъноси қазилган чоҳ демакдир. Талаффузда “н” билан “м” алмашуви кузатилади. “Пир” бўғини эса қадимги пайрйа – айлана, ўров маъносида. Демак, кан(м)пир сўзининг ўзи ҳандакли девор дегани. Девор сўзи “канпир” сўзининг туб маъноси унутилганда қўшилган.

Археолог ва тарихчи олимлар Ўткир Алимов ва Мирсодиқ Исҳоқовнинг фикрича, илк ўрта асрларда Бухоро воҳасидан ташқари минтақамизда тўртта Канпирак девори мавжуд бўлган.

Биринчи Канпирак девори - қадимги Бухоро воҳасидаги шаҳар, қишлоқларни ўраб олган мудофаа девори. Наршахийнинг “Бухоро тарихи” асаридаги маълумотга кўра, Канпирак девори 782 – 831 йилларда қурилган. Араб тарихчиси ва сайёҳи Масъудий (956 йил вафот этган)нинг ёзишича, Канпирак девори қадимги Суғд подшолари замонида (V – VI асрлар) бино қилинган. Бу деворнинг узунлиги 336 км бўлган. Иккинчи Канпирак девори -

³²⁵ М.Наршахий. Бухоро тарихи. – Тошкент: Шарқ баёзи, 1993. -Б 34.

Қадимги Суғд воҳасини ўраб олган девор VIII аср охири – IX аср бошларида бино қилинган бўлиб, унинг узунлиги 120 км. Учинчи Канпирак девори - қадимги Уструшона воҳасини ўраб олган. Бу деворлар сунъий кўтарма ҳолда сақланган. Тўртинчи Канпирак девори - қадимги Фарғона водийсининг ғарбида VIII аср охири – IX аср бошларида бино қилинган³²⁶.

“Канпир девор” ҳақида тадқиқотчи Х. Муҳаммедов бошқача фикр ҳам билдириб ўтади. Яъни, VIII асрда араб халифалигига қарши Марказий Осиёнинг барча ҳудудида халқ кўзғолонлари авж олади. Шу даврда кўчманчи қабилалар эса босқинчилик ва талончилик юришларини амалга оширмай, ташқи истилолар даврида ўтроқ аҳолининг чет эл босқинчиларига қарши ҳаракатларини қувватлаган ва бевосита ёрдам ҳам берган. Бу ҳодисани айниқса Муқанна кўзғолонида пайқашимиз мумкин.

Агар кўчманчи қабилаларнинг ёрдами бўлмаса араб ҳукмдорлари ва маҳаллий феодалларнинг кўзғолонни бостириши осон кечар эди. Улар эса ўтроқ аҳолини ташқи ёрдамдан маҳрум этиш ва уни доимий итоаткорликда сақлаш учун воҳа атрофини мустаҳкам девор билан ўраб олинишидан манфаатдор эдилар. Шу сабабли улар “Канпирак девори” қуришига рухсат берган бўлиши ҳам мумкин.

Ибн Хавқалнинг “Китоб сураат ал-ард” китобида “Бухоронинг кўп сонли рустоқлари, бой ва гуллаб-яшнаган ноҳиялари, катта вилоятлари ва гуллаб-яшнаган қишлоқлари бўлиб, мазмуни ва шаклига кўра бирор бир мамлакат аҳлидаги қишлоқлар уларникига ўхшамайди. Булар ад-Дар, Барғидар, Сатижон, ат-Тавоис, Бардақ, Қуйи Харғона, Нақрина, Нажор Хитфар, Кохуштувон, Андийон Кандийон, Орқо Сомжан, Пастки Сомжан, Қуйи Фаровуз, Юқори Фаровуз ва Арвон каби рустоқлардир. Бу рустоқларнинг ҳаммаси Бухоро вилоятининг тусиқ каби ўраб турувчи девор ичида жойлашган. Бу деворнинг ташқари томонида эса Худа, Шобхаш, Нашар, Карминийа, Юқори Харғона,

³²⁶ Шуҳратов Ж. Ўзбекистонда Хитой деворига тенглашадиган девор борми? <https://www.xabar.uz>

Ғарқанд, Байқанд ва Ғарабр рустоқлари жойлашган”³²⁷. Истаҳрий ўзининг “Китоб ал-масалик вал-мамалик” асарида Бухоро атрофини 22 рустоқ яъни работга бўлади. Унинг ёзишича, мана шу 22 работдан 15 таси Канпирак деворининг ичкарида, 7 таси эса Канпирак деворининг ташқарисида бўлганлигини қайд қилади³²⁸.

Сомонийлар даврида мамлакат ҳудуди кенгайиши натижасида Канпирак деворини кенгайтиришга эҳтиёж туғилди. Араб халифалигидан мустақил равишда фаолият кўрсатган Сомонийлар давлатига 874 йилда Исмоил Сомоний келгач бу давлат ўзининг қудрати, ҳарбий салоҳияти, душманга қарши армиянинг мунтазам қурол-яроғ билан таъминланганлиги билан машҳур бўлган. Сомонийлар давлатининг асосчиси амир Исмоил Сомоний «То мен тирик эканман, Бухоро вилоятининг девори мен бўламан» деган. Исмоил Сомоний девор қурилиши, таъмирланиши ва кенгайтириш учун қилинадиган харажатларни бекор қилади ҳамда бу маблағларни ҳарбийлар маошини оширишга сарфлайди. Бунинг натижасида Канпирак девор ўз аҳамиятини тамоман йўқотди.

Канпир деворни ўрганиш ишлари дастлаб рус олими Н.Ф.Ситяковский бошлаб берган. У 1898 йили Қизилтепа ва Зарафшон дарёсининг чап қирғоғида жойлашган Хазора номли истехкомлар оралиғида бир неча жойда Канпир деворнинг харобаларини биринчи бўлиб топган. Кейинчалик шу ҳудуддаги девор харобаларини 1915 йилда Л.А.Зимин кузатган.

1934 йил профессор А.Ю.Якубовский бошчилигида экспедиция Канпир деворнинг Бухоро воҳасини шарқ томондан ўраган қисми харобаларини ўрганади. Кейинчалик бу ишларни М.Е.Массон ва В.А.Шишкинлар давом эттиришади. Маҳаллий археологлардан Я.Ғуломов 1953 йил Рометан туманида жойлашган Қоравултепа атрофида Канпир девор харобаларини кузатган.

³²⁷Ибн Хавқал. “Китоб сурат ал-ард” Мовароуннаҳр қисми / (араб тилидан таржима, изоҳлар муаллифи Ш.С.Камолиддин). – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2011. – Б. 44.

³²⁸Истаҳрий. Китоб ал-масалик вал-мамалик / (Тадқиқот, араб тилидан таржима, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Р.Т.Худайбергенов). – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 150.

VIII асрда бошланган девор қурилиши сомонийлар даврига келиб яъни, Исмойй Сомоний даврида қурилиши тўхтатилади. Шундан бошлаб Бухоро воҳасининг 350-400 кмлик мудофаа девори қаровсиз аҳволда тушиб қолади. Асрлар давомида табиат кучлари, ёғинчилик, шамол, қуёш нури ва сув таъсирида ҳамда ўзаро урушлар натижасида девор секин-аста хароб бўлиб, нураб-емирилиб ҳозирги узун кетган сунъий бир қир ҳолига келиб қолган.

Хулоса қилиб айтганда, ўлкамизни ўраб турган мудофаа деворлари душмандан ҳимоя мақсадларида қад кўтарган ва улар катта территорияни эгаллаган. Ҳозирги вақтда улардан тепаликлар қолган холос ва ўз тадқиқотчиларини кутмоқда. Ўйлаймизки, яқин келажақда бу иншоотлар ҳақида янги маълумотлар кенг илмий жамоатчиликка эълон қилинади.

“БУХОРО АМИРИ ҲАЗРАТЛАРИНИНГ КУНДАЛИГИ” АСАРИ АСОСИДА РОССИЯДА ТАЪЛИМ МАСАЛАЛАРИ

Саъдуллаева Вазира

Бухоро давлат университети докторанти

Бухоро амирлигининг XIX аср охирларидаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маданий тарихини ўрганишда архив ҳужжатлари, матбуот нашрлари билан бир қаторда эсдаликлар тарзида ёзилган кундаликлар ҳамда хотиралар ҳам муҳим ўрин тутди. Амир Абдулаҳадхоннинг “Бухоро амири ҳазратларининг кундалиги” ана шундай асарлардан бўлиб ҳисобланади. Амир Абдулаҳадхоннинг 87 кунлик сафари тафсилотлари ёзилган ушбу асар асосида Россия империяси ҳамда унга тобе бўлган Туркистон, Кавказ ва Қрим халқларининг XIX аср охиридаги ижтимоий-сиёсий манзараси бўйича умумий тасаввур шаклланиб, бу давлатлардаги ижтимоий-иқтисодий ва маданий ўзгаришлар, таълим, соғлиқни сақлаш ҳамда уларнинг ривожланиб боришининг ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги маълумотларга эга бўлиш мумкин. Ушбу мақолада Бухоро амири Абдулаҳадхоннинг “кундаликлари” асосида Россия ва унга тобе ҳудудларда таълим жараёнларига оид жиҳатлар таҳлил қилинади.

рихидан	145
Муродова Дилрабо. XX асрнинг 30-йилларида Бухоро давлат педагогика институти фаолияти.....	150
Назарова Саодат. Муҳиддин Қори Ёқубов - ўзбек сахна санъатини жаҳонга танитган санъаткор.....	155
Оstonов Жаҳонгир. XX асрнинг 20 йилларида Афғонистон ва Бухоро алоқалари.....	159
Охунжонова Шаходат. Тошкент савдогарларининг ҳорижий мамлакатларга савдо сафарларининг ютуқ ва муаммолари (1991-2020 йиллар).....	163
Очилов Фаррух. Европа антикшунослиги масаласи – жаҳон тарихининг долзарб муаммоси сифатида.....	169
Равшанов Шербек. Туркистонга Россия империяси аҳолиси миграциясининг ижтимоий тарихи.....	173
Ражабов Қаҳрамон. Жаҳон мамлакатларининг классификацияси.....	177
Ражабов Ойбек. Бухоролик ўрта аср исломшунос олимлар.....	185
Раҳматов Рамшод. Сибир хонлигининг Бухоро билан иқтисодий алоқалар тарихи.....	189
Раҳмонов Камол. Афғонистоннинг XX аср 20-йиллари даври тарихини ўрганишга доир айрим мулоҳазалар	192
Рашидов Ойбек. Ўзбекистонда миллий зиёлилар ва большевикларнинг мафкура майдонида кураши мавзусининг манбашунослиги таҳлили.....	197
Рашидов Ойбек. СССРда Сталин қатағонларининг бошланиши.....	203
Ризаев Бахтиёр. Усманийлар империясининг кўчириш сиёсатига доир мулоҳазалар (XVI-XX аср бошлари).....	207
Самадова Кимёнисо. Бухоро атрофидаги “Канпирак девори” тарихи хусусида.....	212
Саъдуллаева Вазира. “Бухоро амири хазратларининг кундалиги” асари асосида Россияда таълим масалалари.....	217
Тўраев Анвар. Бухоро туркманлари билан боғлиқ жой номлари	